

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОЇ ЛІНГВІСТИКИ

Яна Авраменко

РОЛЬ ДІАЛЕКТНОЇ ЛЕКСИКИ У ТВОРІ М. ДОЧИНЦЯ «КАРБИ І СКАРБИ. ПОСВІТ КАРПАТСЬКОГО СВІТУ»

У статті розглядаються особливості стилістичного вживання діалектної лексики. Матеріал дослідження добирався з твору М. Дочинця «Карби і скарби. Посвіт карпатського світу».

Ключові слова: діалектна лексика, різновиди діалектизмів, М. Дочинець, особливості стилю.

Діалектна лексика у художніх текстах належить до стилістично маркованої на підставі її позалітературної основної форми функціонування. Літературна мова і говори – два основних функціональних різновиди української мови, між ними спостерігається постійна взаємодія і взаємовплив з різним ступенем інтенсивності в різні хронологічні періоди. Особливе місце займає взаємодія між українською літературною мовою та діалектною на лексичному рівні. У наш час діалектна лексика продовжує бути одним з важливих джерел збагачення української літературної мови і використовується переважно зі стилістичними настановами, коли автор має на меті відтворити місцевий колорит, типізувати характери представників різних суспільних верств, дати мовну характеристику персонажів. Звідси випливає актуальність нашого дослідження. Новизна нашої роботи полягає в тому, що спеціальних досліджень, пов'язаних із вивченням функцій та ролі діалектизмів у творах Мирослава Дочинця, немає взагалі.

Мета нашого дослідження – вивчити особливості вживання діалектизмів у творі Мирослава Дочинця «Карби і скарби. Посвіт карпатського світу».

Об'єктом дослідження є діалектна лексика в названому вище творі.

Предмет дослідження – особливості функціонування діалектної лексики у творі Мирослава Дочинця «Карби і скарби. Посвіт карпатського світу».

Джерельною базою слугувала книга М. Дочинця «Карби і скарби. Посвіт карпатського світу». Фактичний матеріал складає 300 лексичних одиниць.

Доречно використаний діалектизм у художньому тексті є потужним засобом експресії, адже «діалектне слово у словнику – це літературне слово з територіальним і письменницьким «портретом», а діалектне слово в тексті – це стилема, експресема, засіб художньо-образної конкретизації» [1, 49].

Як підкреслює П. Ю. Гриценко, діалектизм у художньому творі – це один із виявів багатогранного процесу взаємодії діалектів і літературної мови: вплив літературної мови прискорює стирання відмінностей говорів, перебудову їхньої структури, зміну функції їх елементів; разом з тим і літературна мова живиться діалектизмами як засобом реалізації художнього задуму [2, 36].

Найповнішу класифікацію функцій діалектизмів у художній мові розробила професор Л. Г. Самотік [6, 63 - 67]. Нею виокремлено 7 основних функцій діалектизмів у художньому творі, а саме:

1. Моделююча – передача істинного народного мовлення, що забезпечує реалістичний метод в літературі. За допомогою діалектизмів письменники художньо

моделюють, тобто створюють образ регіонального мовного середовища.

2. Характерологічна функція – використання діалектизмів у мові героя для його характеристики: соціальної (мова селянина, будь-якого сільського жителя, неосвіченої малокультурної людини; людини з народу, що несе глибинне національне світовідчуття, і т. д.); за територіальною приналежністю (мова людини, яка народилась та виросла в якій-небудь певній місцевості); індивідуальної характеристики мови персонажа.

3. Номінативна функція (називна) здійснюється зазвичай через етнографізми – слова, що позначають специфічні для культури регіону предмети і явища, що не мають відповідників у літературній мові.

4. Емотивна (емоційна) функція – передача через діалектизми суб'єктивного ставлення до висловлюваного як героя, так і автора твору.

5. Кульмінативна функція – використання діалектних особливостей, щоб привернути увагу читача до певного слова. Здійснюється, по-перше, через прийоми відступу від правил орфографії або граматики, або через введення в текст слів, чужорідних системі літературної мови. Кульмінативна функція здійснюється через контексти.

6. Естетична функція пов'язана з увагою до діалектизму як слова, що володіє особливими властивостями порівняно з літературною лексикою. Діалектизми можуть бути ключовими словами у творі, виноситися в заголовки. Художній текст може поглибити значення діалектизма, створити йому другий семантичний план.

7. Фатична функція діалектизмів пов'язана з особливим образом автора – людини з народу, що є близькою своїм героям і читачеві, який не цурається діалектного слова.

А. С. Зеленько визначив такі функції діалектизмів у мові художньої літератури: комунікативну, етнографічну та експресивно-виражальну. Комунікативна функція «полягає... в тому, що письменник, вживаючи діалектні елементи рідного йому говору чи наріччя у мові персонажів і авторській мові, свідомо чи несвідомо використовує їх замість слів літературної мови» [3, 39]. Суть етнографічної функції полягає в тому, що «лексичні діалектизми передають певні відомості про матеріальну культуру жителів тієї чи іншої місцевості», а «фонетичні, морфологічні, словотворчі та синтаксичні елементи діалектного мовлення вказують на їх етнос» [3, 39]. Експресивно-виражальна функція в художніх текстах слугує «з метою типізації та індивідуалізації мови персонажів, щоб якнайглибше охарактеризувати реальну дійсність, відображену в художньому творі» [3, 39]. Слід зазначити, що кожна з цих функцій використана в аналізованому художньому творі.

Описуючи життя і побут Карпат, місцеві звичаї, повір'я, Мирослав Дочинець вводить у канву твору чимало діалектизмів, серед яких значна кількість етнографічних. Письменник використовує ці слова не тільки тому, що хоче ознайомити читача з особливостями діалекту, а й тому, що чимало понять не мали відповідної літературної назви. Це назви деяких будівель, страв, продуктів харчування, посуду, одягу, взуття, музичних інструментів, тварин і рослин та інші. Ці діалектизми виконують етнографічну функцію у творі: «*Дідо ходив у вовняних гатях з широким пасом-чересом і мав довге темне волосся, у яке після їди витирав руки*» [7,10]; «*У ньому [казані] варилися курчата на гостину, сливи на чорний, як смола, леквар, шкварки з диких свиней, зілля, яким гоїли худобу, і грибна квасівка*» [7, 24]. Важливою функцією діалектизмів у мові творів Мирослава Дочинця є їх роль у художній переконливості й етнографічній достовірності відтворення побуту, соціального середовища, обстановки тощо.

Етнографічну достовірність пейзажних описів забезпечує поряд з іншими мовними прийомами використання таких діалектизмів, як *плай, царинка, кичера* і т.д.: «*Я й сам розумів, що треба, але якщо їх [коней] тепер нагло задержати, віз покалічить їм ноги і сам зірветься в бердо*» [7, 66]; «*Промивши очі, я вийшов на гребінь кряжу й побачив вервечку людей, що піднімалися звивистим плаєм*» [7, 198]. Дивна лексика не заважає сприйняттю, вона заворює, бере у полон музикою слова, примушує зрозуміти не тільки буквальне значення слова, але й цілий поетичний образ. Автор змушує читача побачити гори, ліси і тих, хто їх населяв, очима горян, у яких склався власний погляд на природу і світ.

У прозових творах цілі серії непояснених діалектних назв предметів одягу, взуття, їжі нанизуються з метою створення колориту незнайомої читачеві місцевості, побуту, звичаїв [4,75]. У цьому випадку важливішим буде звучання, ніж їх значення: «*Чисте молоко п'ють лише діти, а дорослий нарід більше волить сир, бринзу, вурду, жентицю, гуслянку, пряженку, дзер. Дуже вдатними виходять підсмачені молоком різні дзями з насиченою зеленню і травами – лободою, жаливою, квасником, бурячинням, чебрецем» [7, 50].*

У діалектній лексиці помітною є тенденція виділяти найменші деталі серед ознак і якостей навколишніх предметів та явищ і називати кожну з них, оскільки це полегшує щоденне спілкування у праці й побуті [4, 74]. Наприклад: *плекарька* – кошара для малих ягнят; *янчарька* – кошара для ягнят узагалі; *баранарька* – кошара для баранів; *вориня* – кошара з жердин; *холодарька* – кошара з укріпленими гілками для тіні. Такі діалектизми в художньому тексті служать засобом створення докладного, максимально наближеного до дійсності опису життя і праці з усіма подробицями.

Діалектизми у художніх творах вживаються для типізації характерів представників різних місцевостей і виступають, передовсім, засобом образотворення, індивідуалізуючи мову персонажа, характеризуючи його як носія особливої ментальності, матеріалізованої, вербалізованої у говіркових одиницях різного типу. Наприклад:

«*Будеш моєю?*»

«*А чи ти сліпий, не видиш?*»

«*Ти багата, мені не рівня*».

«*А ти вчений, мені не наречений*».

«*Ти файна, як перша фіялка*».

«*А ти розумний, як попова шапка*».

«*Що з того?*»

«*Краса до віня, а розум до кінця*».

«*Ти майстрова одиначка, а я безрідний копилець*».

«*Ти панської крові, усі то видять. Від рівного дерева рівна й тінь*».

«*Я твоя тінь. Відколиті черешеньки промкнув, ходжу твоїм слідом*».

«*А я літаю, як оте синє перце. Серцем літаю під синє небо*».

«*А моє серце вколола терном своїх очей. Навіки вколола*».

«*Кедь уколола, то й погою, милий*».

«*Як, солодка?*»

«*А так!*» [7, 67].

Розмова Терки з парубком відображає ментальність і палку вдачу горян. Мова – різка, влучна, насичена народними повір'ями і приказками; своєрідна не тільки лексика, але й побудова фрази, ритм розмовної мови, тип висловлювання. В даному випадку не можна було

обійтися без діалектизмів, адже мова становить найсуттєвішу рису народу, його характеру, світогляду, способу мислення і життя.

У ментальності горян чимало діалектних найменувань, які не тільки позначають якийсь предмет побуту, господарської діяльності, ландшафту і т. д., а й виступають символом, знаком. Такі діалектизми, введені в художній текст у відповідному контексті, не тільки виконують номінативну функцію, а й дають змогу з'ясувати світовідчуття, світосприймання, світобачення цього народу. Символічним є образ трембіти у тексті: *«І тепер трембіта дає поголос світові, що живе й зелено б'ється серце карпатської Верховини – коштовного його смарагду. Проголошує світлу звістку Воскресіння, величає Боже Різдво, радування коляди, вістує народження нової душі й сумує за відходом спочилої, кличе на альпійські луки рої маржини, дає звіт долишнім таздам про погідне літування чи прикрі втрати, держить своєю тягучою нutoю в цілісній спілці людей, отари, псів, звірину й невидимі сили гір»; «Трембіта – інструмент суворої вдачі, як і самі горяни» [7, 35].*

Майстерно відтворюючи повір'я і звичаї горян, Мирослав Дочинець розкриває їх забобонність, потяг до народної медицини, вірування в міфічних істот: *«При кісьбі на уходах, коли ночували в далеких колибах, спасу не було від босоркань і повітруль. У яких лише подобах не являлися вони косарям у парк і підполонинні ночі: то жінчовкою, що нібито принесла перекуску, то панікою в солом'яному калапчику, то блідою дівочкою з вінком із косиць» [7, 55]; «Коли священик обійшов з кадилом храм, дідо поклав гробову трісочку під язик....В одного на плечах волохата голова з гострими вухами – вовкун. Другий з висолопленим язиком і довгими, як батоги, руками. Се – брехач. У котроїсь баби кривий надутий ніс, бо вона все про всіх знає. Ще якась прикрила довгим сукманом хвостик. У воронячої вуйні з-під хустки стирчить чорне пір'я....» [7, 57]; «Того дня ми задержалися в лісі до смерку. Щось шубовснуло в далеких бовчах і, здавалося, хихотіло... «То не риба і не птиця, то нявки і збіщата, – пояснював дідо. – Утоплениці й діти, що вмерли нехрещеними...» [7, 103]. Письменник змальовує обряди весілля та поховання, колядування на Святий вечір, обряд випікання хліба та інші, використовуючи широку палітру прислів'їв, приказок та пісень: *«Коби здоров'я, а гріхи будуть. Многі ворони й коня вб'яють. Чесному честь і під лавицею. Кедь робиш махом – піде прахом» [7, 13].**

Назви міфічних істот, описи обрядів та використання народно-пісенних скарбів відображають ментальність народу, спосіб його поетичного і побутового мислення.

Широко використовуючи лексику краю, Мирослав Дочинець інколи вміщає в дужках пояснення слова: *«Травиця ся вельми добра на дихавицю (астму). А ся – на сухоти. Іна – на сверб (коросту), а котра – на болість жабну (серце), камінну (нирки),...трясучку (малярію), златяницю (жовтуху), камрог (артрит)...» [7, 192].*

Відомо, що перенасичення мови художнього твору будь-якими діалектизмами веде до зниження його художньо-естетичної вартості, до порушення контакту з читачем. Діалектизми в художньому тексті будуть виправданими тільки тоді, коли вони, по-перше, необхідні для кращої характеристики зображуваних осіб, сцен, подій; по-друге, коли вони з контексту зрозумілі для читацьких мас, – тобто нічим не затемнюють зміст твору; по-третє, якщо вони вживаються з почуттям міри, тобто кількісно і якісно не порушують художньо-естетичних вимог твору. Вживання діалектизмів у творі Мирослава Дочинця є цілком виправданим, оскільки ці мовні особливості використано задля мовної характеристики персонажів, для відтворення колориту описуваних подій, явищ, процесів, для зображення життя й побуту такого рідного й близького його серцю українського народу.

Список використаної літератури

1. Бибик С. Діалектне слово у словнику і в тексті. *Семантика мови і тексту* : зб. ст. VIII Міжнар. конф. – Івано-Франківськ : Плай, 2003. С. 49-50.
2. Гриценко П. Ю. Мови чисті джерела. *Культура слова*. 1983. Вип. 25. С. 32 – 38.
3. Зеленько А. С. Про деякі функції діалектизмів у мові художньої літератури. *Культура слова*. 1982. Вип. 22. С. 39–41.
4. Коваль А. П. Практична стилістика української мови : підручник. Київ : Вища школа , 1987. 348 с.
5. Матвіяс І. Г. Вплив говорів на українську літературну мову. *Діалектна мова: сучасний стан і динаміка в часі. До 100-річчя професора Ф. Т. Жилка. Тези доповідей Міжнародної наукової конференції (5-7 березня 2008 р., Київ)*. Київ : Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2008. С. 125-128.
6. Самотик Л. Г. Лексика современного русского языка: учеб. пособие. 2-е изд., стер. Москва : Флинта, 2012. 510 с.

Джерела:

7. Дочинець М. Карби і скарби. Посвіт карпатського світу. Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2015. 281 с.